

EURÓPAI MŰVELTSÉG ÁZSIAI VILÁGÍTÁSBAN.

Semmi sem jellemzi jobban azt a jéghideg közönyt, sőt idegenkedést és undort, a mit a nyugati műveltség első sugárainak megjelenése a Kelet népében ébresztett, mint az, hogy semmi érdeklődése, semmi vágya sem volt Európát behatóbban megismerni. Évszázadokon át a keleti ember csak borzadályllyal és félelemmel gondolt a Nyugat lakosságára és csak a legutóbbi időben és csak különös alkalmakkor tudta ezt a rejtélyes idegent annak egész az otthonáig nyomon követni, szokását, erkölcsét a forrásnál szemügyre venni és a nyugati világ értelmi és anyagi felsőbbségének okait szemtől-szembe megfigyelni. Persze a sötét középkorban Európának kevés volt a vonzó ereje Ázsia népére, ennek minden tudomány szomj a és kereskedelmi vállalatai mellett is. A khalifák fővárosában vagy Indiában, vagy Khinában élő emberek előtt abban a sötétség országában való tartózkodás — leszámítva a földrajz vagy népismeret tanulmányozását — oly veszedelmesnek és hiábavalónak tűnt fel, mint például egy Timbuctooba való utazás a múlt századbeli európai ember szemében. Fölöttébb jellemző Ázsia népére és arra a felfogásra, a mit a nyugati műveltségről tart, az, hogy ez a közöny bizonyos néposztálynál még ma is megvan.

Ha az ázsiai ember efféle európai utazásra szánta volt magát, az főképpen csak diplomáciai küldetésekre szorítkozott, politikai tárgyalások alkalmával — afféle kényszerű látogatás volt ez és annyira ellenszenves, hogy a török nagykövetek a diplomáciai foglalkozást még a XIX. század első felében is a fejedelmi kegy elvesztésének és számkivetésnek tekintették. Ennélfogva ilyen diplomáciai küldetések leírásaiban, a menyire mi hozzájuk férhetünk, csak halvány rajzait látjuk a

tartós úti benyomásoknak, kritikai megfigyeléseknek pedig — nem is szólva a két világ műveltségének összehasonlításáról — csak homályos nyomát találni bennök. Természetes, hogy ily benyomásokra legelőbb az ottománok közt akadunk, néhány élesszemű és tisztafejű állami tisztviselőnél, a kik mindenestre többet láttak, mint a mennyit leírtak és a kiknek az iratai mutatják, mennyivel fölötte állottak honfitársaiknak, sőt sok ázsiai kortársuknak is. Az első ily diplomáciai utazó, a kiről megemlékeznek, Ahmed Resmi efendi volt, III. Musztafa szultán követje Nagy Frigyes udvaránál: olyan ember, a ki elfogulatlan szemmel tekintette a Nyugat országait és népeit, útleírásait pedig — Poroszországról, Galiczián és Lengyelországon keresztül — páratlan tárgyilagosság és kellő értelem jellemzik. A hogy idegen városokat, intézményeket, szokásokat és erkölcsöket leír, abból — ha nem mondja is — kiviláglik az ő elismerése. Kiváltkép meglepte a törvény és rend uralkodó volta; dicséri a kereskedők tisztességét és becsületességét; nagyon el van ragadtatva a protestantizmus egyszerűségétől, elannyira, hogy a lutheránusokban mintegy leplezett mohamedánokat lát. Nagy Frigyesben a népek győztesét ismeri föl, hasonlatost Nadir Shahhoz Mir Oveiszhez, és véleménye erről a ritka erényességű és nagylelkű férfúról — ment maradt a felekezeti és vallásos babona nyügétől — sokat mond egy akkori mohamedánra nézve. Ugyanezt az Ahmed Resmi efendit küldték 1757-ben a bécsi udvarhoz, III. Musztafa szultán trónraléptét bejelenteni. Akkor javában folyt a háború Ausztria és Poroszország közt, és ő kifejezte abbéli véleményét, hogy Poroszországnak kell győztesnek lennie. »Brandenburgnak — úgymond a török államférfiú — végtére le kell győzni minden ellenfelét, mert már Ibn Khalidum megjegyezte munkája előszavában, hogy új birodalmaknak az idő folytán győzedelmeskedni kell a régebben fennálló fölött. Ez volt a török jóslat a Német-birodalomról, éppen száz évvel a megalakulása előtt.

Hasonló benyomások fordulnak elő Ahmed Azmi efendi és Seid Wahid efendi követségi jelentéseiben. Amaz 1790-ben járt küldetésben Frigyes Vilmos udvaránál és útleírásába oly megjegyzéseket szőtt, a melyek a keresztény országok társadalmáról és kormányáról mondott szerény dicséret leple alatt magukban foglalták az ő keleti szülőföldje viszonyainak a bírálatát. Hogy a porosz tisztviselőket szorgalom és ritka lelkiismeretesség jellemzi, hogy nem lehet őket megvesztegetni, hogy

a fényűzést sem a ruházatban, sem a háztartásban nem mozdítják elő, hanem még súlyosan meg is adóztatja a porosz kormány — mindezt elmondja a mi török írónk, nemcsak mint figyelemreméltó tény, hanem egyszersmind a keresztény világ és egyéb tulajdonságainak valódi méltatásával; és hallgatása emez erények hiányáról Törökországban, többet mond, mint egy egész ékesszóló dicséret a Nyugat műveltségéről. Seid Wahid efendinek is, a kit III. Selim szultán 1806-ban Napóleonhoz küldött Parisba, Lengyel-, Porosz- és Németországról szóló jelentései tele vannak a nyugati műveltség, virágzó városaink és utcáink dicséretével; de mégse meri összehasonlítani a Keletet és Nyugatot, a mi csak ronthatná a szülőföldje becsületét és sértené az önbizalmát az Igazhívőnek, a ki bizony sokat tart az ő izlami műveltségére. Bizonyára az említetteken kívül többen is voltak a török követek közt, a kik elbeszéléseikben világosan kifejezték véleményüket a nyugati műveltségnek egyik-másik ágáról és újításokat honosítottak meg hazájukban, így Szaid bey, a ki nagykövet volt XV. Lajos udvaránál, meghonosította a könyvnyomtatást; egy másik pedig, a ki a XVIII. század végén Angolországban megfordult, kiadta az első török modern térképet. Még a gőzgépek meghonosítása után is alig szaporodott az Európába utazó törökök száma; ezeknek közzétett jelentései főképpen azokról az intézményekről szólnak, a melyek az élet kényelmét és a társadalom rendjét és nyugalomát vannak hivatva biztosítani, a mellett éppenséggel nem kicsinylik a Kelet szokásait, még kevésbé bocsátkoznak összehasonlításokba.

Ha már az ottománok a nyugati világ közvetlen szomszédságában ily csekély érdeklődést tanúsítottak a nyugati műveltség iránt, a mi az ő társadalmi és politikai életükben oly rendkívüli változást, sőt valóságos forradalmat idézett elő, nem lehet csodálnunk, hogy a távolabbi Ázsiában még nagyobb közöny és hidegség uralkodott iránta. Hogy mikép vélekedtek az arabok és perzsák a frengrik csodaszép országa felől, arról egész a legutóbbi ideig semmit se hallottunk, jóllehet Perzsia, melynek mindenfelé voltak összeköttetései, már Uzun Haszan idejében küldött követeket Velenczébe, Feth Ali sah pedig képviseltette magát 1816-ban a párisi udvarnál az örmény Sir Daud Saturiannal. Hogy Ferrukh khán, a ki 1850-től, 1860-ig rendkívüli követ volt Európában, írásbeli jelentéssel számolt be a nyugati műveltség csodáiról, azt csak gyaníthatjuk, mert

irat sohasem került szemeink elé; annál nevezetesebb azonban az az eset, hogy Naszreddin sah azokban az európai útleírásaiban, melyeket határozottan népe okulására tett közzé, teljesen tartózkodik a mi viszonyainknak bárminemű bírálatától, szintűgy a kétféle civilizáció összehasonlításától is. A perzsa király elbeszéléseiben híven és pontosan le vannak írva városaink nevezetességei, Európa természeti szépségei, az ő személyes tapasztalatai és benyomásai a mi hadseregeink, irodalmi és tudományos intézményeink felől, de egy szóval sem hangsúlyozza, sőt nem is említi, hogy ezeket a haladásokat a Keleten is utánozni kellene vagy meghonosítani.

Nevezetes kivétel volt egy mohamedán tudós, Mirza Abu Talib, indiai khán. Ez az utas 1799-ben indult el Calcuttából és 1803-ban tért vissza; útleírása — a Jóreménység Fokán át Nagybritanniába, majd vissza Francia- és Olaszországon, Konstantinápolyon és Bagdadon át — sűrűn nyomtatott 865 lapnyi könyvet tesz ki. Ez a Mirza, a ki folyékony perzsa stílusban ír, már annakelőtte jó hírnévre és barátokra tett szert az angol közigazgatás körében és utazásának önnön szavai szerint az volt a célja, hogy »saját szemeimmel lássam mindazt, a mi előnyös és hasznos ezekben a távoli országokban, és hogy el tudjam mondani a tenger csodáit, a szárazföld érdekességeit, a népeknek azon intézményeit, melyeket a moszlimok még nem ismernek, elmondjam a végből, hogy a leírásban élvezetet találjanak, képezzék ki magukat a művészet és tudomány azon ágaiban, a melyek még nem léteznek az Izlam földjén és így szegődjenek társul a műveltség előmenetelében.« Ez az első nyílt, elfogulatlan beszéd, a mivel egy moszlimnál találkozunk, abban az irányban, hogy minő hasznos lehet a mi mftveltségünk utánzása. Mirza Abu Talibra mindenesetre ráragadt már Indiában az angol felfogás és vélemény-szabadság; az ő mozlim hitbuzgalma már megingott, a mennyiben shiita-felekezetű létere *nedjisz*-szé, azaz tisztátalanná lett a frenghikkel való érintkezése folytán, és nyíltan dicsérte egyik-másik keresztény törvényt. Mirza Abu Talib valóban nevezetes férfiú volt, érdeklődésének látóköre széles, szokásainkat és erkölceinket tüzetesen tanulmányozta, kivált női társaságainkban otthonos volt és minden alkalmat megragadott, hogy a leglelkesebb Ghazellekkel és Kaszidákkal hódoljon azok szellemi és testi bájainak. Elbeszéléséből kiviláglik, mily nagyon óhajtja örömét és halálját kimutatni az Angolországban élvezett vendégszeretetért és

azokat a jelzőket, a melyekkel az angol férfiak és nők erényeit és kiválóságait felékesíti, nem egykönnyen írná le egy mai korbeli, még oly felvilágosodott mohammedánnak is a tolla. Mindazonáltal Mirza, a kinek gondolkozása és felfogása egészen angollá vált és becsülte az *egyenlőség* elvét, nem tartózkodott a bírálattól, és ebbéli megfigyelései okosak is, érdekesek is. Fölhívja a figyelmünket az alkotmányos élet gyöngye oldalára és megjegyzi egyebek közt azt, hogy a walesi herczeg azért nagymestere a szabadkőműves páholynak, hogy kémiszolgálatot tegyen a királynak és megóalmazza az udvart ennek a hatalmas, titkos társaságnak az összeesküvésétől. Csodálatát kiváltképpen Angolország keltette fel — de egész Európa is — a beszéd és üzleti élet nyíltságával, a szüntelen tevékenységgel és azzal, hogyan érintkezik a társaságban a két nem egymással. Midőn a mi műveltségünket az ázsiaival egybevetve, elismeri a miénknek túlnyomó előnyét, ezt a felsőbbségünket a következő okoknak tulajdonítja:

1. A Nyugatnak éghajlati előnye, ahol a légkör nem oly kimerítő és tikkasztó, az emberek többet és szabadabban mozoghatnak; Mirza maga is — mint mondja — többet tudott itt egy nap alatt gyalogolni, mint Indiában egy hónap alatt.
2. A test ereje, az idegek szilárdsága és energikus vállalkozószellem, a mi a gyakori testmozgásnak a szüleménye.
3. Nagyfokú őszinteség és komolyság, a mit a tudomány és művészet iránt való nagyobb szeretet és kitartás kísér. Minthogy a serdülő nemzedék csak huszadik életévében éri el fejlettségét, mindkét nembeli ifjúságnak több alkalma van tökéletes nevelésre szert tenni és még a fejlett-kor elérésével is a hideg éghajlat nagyobb tevékenységre indítja őket. Vannak mindkét nembeli fiatalok, a kiknek tizenöt éves korukban is — akár az 5—6 éves hindusoknak — az iskolában együtt csupa tréfán és bohóságban jár az eszük, másrészt pedig vannak emberek, a kik még hajlott korukban is bírják a megerőltető munkát.
4. Kuházatuk, lakásuk és szokásaik könnyítik és elősegítik tevékenységüket.
5. Szabad társalgás és érintkezés a nőekkel, a mi nemezből teszi a modort és visszatartja a nemi szenvedélyt, stb. stb.

Nagyon messzire vezetne, ha hosszasan idéznék Mirza Abu Talibnak számos és részletes megfigyeléseit, a nyugati műveltség sajátosságairól és gyakorlati hasznáról, a mik az emberiség jólétét előmozdítják. Keleti ember létére, a ki angol felfogásban nevelkedett, nyíltan ócsárolja hitsorsosainak azt a fel-

tűnő hibáját, hogy nem akarnak utazni, főleg az ottománoknak veti szemükre, hogy közvetlen szomszédságuk daczára is oly keveset tanultak Európától; egyebek közt azt is mondja, hogy fából építik házaikat, nem a földrengéstől való félelemből, hanem azért, mert restek és nem szeretnek utazni. Igaz ugyan, hogy ebben a buzgó shiita gyűlölete beszél a szunnita mohamedán ellen, mert egy másik indiai mohamedán Sir Salar Dzseng, a hyderabadi Nizam vezére, szunnita létére ellene mond ennek a bírálóknak és szunnita hitsorsosait mindenütt védelmébe veszi. Általában azt tapasztaljuk, hogy, a mily mértékben elterjedt a Kelet népei közt az európai műveltség, azzal lépést egyre szabadabban alakult és nyert kifejezést a keletiek véleménye e tárgyról. Sokoldalú összeköttetéseink különféle ázsiai országokkal és gyorsabb érintkezésünk ezzel a szárazfölddel, egyre sűrűbb bírálatot keltettek az Ó-világban az Új-világ működéséről, és az utóbbi két évtizednek ebbéli közleményei egész kis irodalmat tesznek már ki.

Ezek a közlemények hű tükrei nemcsak a különféle benyomásoknak, hanem annak is, mennyire hatotta át a nyugati befolyás az egészen vagy félig európaiasodott ázsiaiakat. Ázsia nyugati részében, a hol a mi befolyásunk rendkívüli változásokat idézett elő a moszlim-társadalomban, az átmeneti időszak minden hátrányának kíséretében és úgyszólván egészen kikököntette a kerékvágásból, éppen ezért a zavarodástól való rettegetés, a pauperizmus megjelenése, a tehetetlenség érzete és a politikai összeomlástól való nem alaptalan félelem, gyűlöletet és irigységet keltettek, a mi sok esetben megfosztja a bírálót a részrehajlatlanság erejétől és a nyugodt ítéllettől. Ezek az emberek szívesen — mondhatni kaján élvezettel — hangsúlyozzák a mi civilizációnk árnyékoldalát; sőt még a fényes részeiben is találnak, egyet-mást, a mit az ő műveltségükhöz hasonlítva, elítélnék, hiábavalónak és kártékonynak bélyegeznek. Akadunk néhány modern Ottoman, perzsa és kínai bírálatra, a mely efféle szándékos kábultsággal szól Európáról, ilyen például a konstantinápolyi tehetséges és tudós Ahmed Midhat efendi és Tseng-ki tong kínai tábornok. Amannak, midőn vitába bocsátkozik a kereszténység fölött és kiemeli az izlam felsőbbségét, ily hirtelen ítélete ellen még nem tehetünk kifogást; mert Mohammed tanítása, theosophiai szempontból, fölötte állt és áll minden idők kereszténységének. De az már inkább érthetetlen, mikor Midhat efendi határtalan dicsekvéssel beszél az izlamnak a társadalom

etikai, erkölcsi és politikai viszonyait óvó szabályairól; és például a többnejűséget természetszerűnek, az egyház és állam összetartozását üdvösnek tünteti föl. Nem kevésbé helytelen a bírálata Tseng-ki-tong kínai tábornoknak, a virágos föld egyik hazafiának, a ki célul tűzte ki magának, hogy hazáját is szép, igazi színeiben festi le az európaiak számára. A mi világré-szünk leírása után, a mi egészen pontos és kimerítő akar lenni, annyira aláveti magát a nemzeti balítéletnek, hogy Kína intéz-ményeit sokkalta föléje helyezi a mi szokásainknak és erköl-cseinknek és Európa befolyását olyannak tünteti föl, hogy annak a pauperizmus és rengeteg hadseregek járnak a nyomában; e hadseregek tettei és maguktartása pedig csak egy hajszál-nyira különböznek azokétól a barbár hordákétól, a melyek régebbi időkben betörték Kínába, rombolva és pusztítva mindenfelé.

Ámde ezek mellett a vad és türelmetlen kritikák mellett mégis mutatkoznak utóbb bölcs és mérsékelt ázsiaiak, a kik belátják a mi civilizáczióink végtelen felsőbbtségét az övék fölött és elismerik, hogy a koros Ázsia-anya sok tekintetben meg van előzve, de azért még ragaszkodik az ő elnyűtt és ma már igazán kártékony ó-világi nézetéhez, holott fölöttébb sokat lehetne és kellene is tanulnia Európa-lányától. Ily dicséretes kivételek fordulnak elő a néhai Tseng márki bírálataiban; e kiváló áilamférfiu, ki mint kínai követ sokáig tartózkodott Európában, az *Asiatic Quarterly Review* című folyóirat egyik cik-kében úgy írja le az öreg és tiszteletreméltó Kinát, mintha az régebben mély álomba merült volna és csak most ébreden-ék. Gyakorlati ember létére ez a Tseng márki szerette volna látni a mi századunk értelmi vívmányainak meghonosodását Kínában, elismervén ezek nélkülözhetetlen voltát a társadalom és az állam jólétére nézve; de ragaszkodik a *lassan siess* elvé-hez, alkalmasint a japán vetélytársakra gondolva, a kiknek üzleti gyorsaságát kiváltképpen nem jó szemmel nézik a távoli Kelet czopfos fiai; az ország lassú, fokozatos és meggondolt modernizálásában látja az orvosszert.

Bhagvat Sinh Dzsee, indiai herczeg, gondali (India észak-nyugati részén) Thakore Szahib sokkal nagyobb őszinteséggel és szókimondással bírálhatja Európát és a mi műveltségünket. 1883-ban beutazta a nyugati kontinenst és három évre rá kiadta naplóját, tele csupa érdekes megjegyzésekkel. Hogy ez az ember Brahma-vallású létére, tehát a kasztjához való tar-

tozás elvesztésének kockázatával, vállalkozott arra, hogy általmegy a fekete vizén (a tengeren), ez már egymaga is elég bizonyosága az ő elfogulatlan gondolkozásának. A Thakore teljesen angol nevelésben részesült, egyaránt jártas az indiai és az angol irodalomban, ismeri az ázsiai és európai műveltségnek fény- és árnyék-oldalait és magyarázatai méltók a behatóbb megfontolásra. Jóllehet az angoloktól sok szívességben és barátságoknak sok tanújelében volt része, és ő is nagybecsüli ezt a nemzetet, még sem tartózkodik bírálataiban némi hibázástól; másrészt pedig ha természetesen elfogult is India és annak ősműveltsége iránt, saját népe gyöngéit és hibáit is megszólja, fölöttébb dicséretes nyíltsággal és őszinteséggel. Alkalmi vázlatok együttvéve teljes képet alkotnak, melyben kiváló helye van mindennek, a mi csak jó, szép és dicséretére válik az ő szülőföldjének. Így például az indiai zenét többre becsüli a mi jelenlegi zenénknél; a mi táncunkat esetlennek és báj nélkül valónak, báli öltözékünket pazar fényűzőnek tartja; karabélyosainkban és vadász katonáinkban kevesebb ügyességet lát, mint az indiaiakban, London utcáit nem találja tisztábbaknak, mint az indiai utcákat, stb. A jámbor Thakore meg meri szólni az angol igazságszolgáltatást, azt mondván róla, hogy túlságos drága, és az ép józan ész többre becsüli a törvény rideg betűjénél. Mint igazi ázsiai, természetesen elfogult a korlátlan monarchia mellett; neki is, ép úgy, mint a perzsa sahnak, a köztársaság olyan, mint a tövis az eleven húsban. A korlátlan monarchiáról ezt mondja: »Az uralkodó teljes hatalom nélkül nem uralkodó a szó szoros értelmében, és nem áll módjában, hogy fölkelte alattvalóiban a teljes mértékű tiszteletet és lojalitást. Ezért én a korlátlan monarchia híve vagyok.« Ebbéli véleményének igazolására azt mondja továbbá, hogy régebben Indiában ez a kormányforma sem volt ellenőrzés hián, mert a fejedelem köteles volt egy szellemi vezetőt — *purobit-ot* — tartani; ennek rangbeli férfiúnak kellett lenni, jámbornak, igazságszeretőnek, a filozófia és teológia tudósának. Sőt úgy látszik, hogy volt is a régi időben valami országgyűlés-féle vagy tanácskozó testület (*Tansabha*), a mely 108 tagból állott és a fejedelmet a kormányzás kötelességeiben támogatta. A Thakore nagyon épületes módon írja le az ő India alkotmány-rendszerét, de nem magyarázza meg, honnét van az, hogy ezt az országot, melynek ily történeti emlékei vannak, tekintik a legigazibb ázsiai despotizmus székhelyének.

Sőt még tovább megy és azt állítja, hogy az angol király indiai alattvalóira nézve sérelmes az alkotmányos monarchia és a korona tehetetlensége szégyenletes is. Ilyen szempontból kiindulva nem meglepő, hogy az ázsiai bíráló a köztársaság kártékony természetéről ekképen nyilatkozik: »A köztársaság a dolgok természeténél fogva képtelen a népek szívének legbelső rejtekében fölkelteni azt az őszinte és ép lojalis érzést, a mit a született és fölkent király bír. Lojalitás a legfőbb elv, a min a kormányzás állandósága alapul. Éppen ezért tartok tőle, hogy a szabadság, egyenlőség és testvériség szószólóinak, kiket a köztársasági szellem elcsábított, keserű tapasztalat után vissza kell térniök a régi kormányformához.«

Az indiai fejedelemnek becsmérő szava van még egy pár intézményéről és szokásáról a nyugati világnak, de általában véve nagy tisztelője a mi életmódunknak és követésre méltó példa gyanánt állítja honfitársai elé. Igyekszik azonban enyhíteni nemzeti érzékenységük sebjeit, a melyeket határozott keserű igazmondásaival okozott; ezért kiemeli a dicső múltat, a mely bizonyára ment volt a jelenkornak rendellenes viszonyaitól és kinövéseitől; és e fényes időszak alapján megállapítja Ázsia igényét az emberiség anyai és oktató szerepére, a melynek a mai Európa hatalmát és felsőbbségét köszöni. Azt állítja, hogy a régi jó időkben a nők tökéletes nevelésben részesültek, nem voltak alávetve a férfiak zsarnokságának, sőt hogy a Kshatrák idejében a nők választották maguknak férjeiket. Mi azonban ne töltsük azzal az időt, hogy elmélkedjünk a felől, mennyire egyeznek ezek az állítások a valósággal. Elég az hozzá, hogy a mi indiai tanunk belátja, hogy e műveltségi állapot megszakítása és a régi időknek látszólag jobb erkölcséitől való eltérés siettetette az ázsiai világ hanyatlását és a Nyugat diadalát. Thakorenak az a véleménye, hogy az angol a legelőbbre haladott nemzete a világnak, talán az amerikai testvéreit kivéve. Azt mondja: »Kitartás, vállalkozás, erély és iparkodás az angol ember sarkalatos tulajdonságai. Senki sem éri be a sorsával. Mindenkit sarkal a tettvágy többre vinni. Élénk tevékenység uralkodik mindenfelé. Nagyszerű, értelmes faj ez, és mindenki túl akar tenni a másikon, tétovázás nélkül ajánlja ez erények utánzását. Látja, hogy Európában mindenki törekszik becsületes munkával megszerezni élete szükségleteit, és mily ritkán engedik át magukat az emberek a henyélésnek; hogyan edzik

a nyugati népek testöket és fejlesztik a kitartást; hogy töri magát minden elme új fölfedezéseken és találmányokon, a mik az emberiség munkáját megkönnyítik és az élet kényelmét fokozzák. Az igyekezet és törekvés eme szüntelen folyamata láttára saját népére nézve ily vallomásra érzi magát készítetve: »Honfitársaim ahhoz vannak szokva, hogy kevesebbet gondolnak a jelen életre, mint a túlvilágira, a miben rendületlenül hisznek; ez az oka, hogy modern értelemben véve nem tesznek haladást. Az európai emberek világiak és politikusok, a hinduk inkább elmaradottak és vallásosak. Ezek a szavak többet mondanak, mint egész kötetekre menő elmélkedések a művelődés történetéről, és nyíltan szólva, részemről még egyetlen egy keleti emberre sem akadtam a ki mikor párhuzamot von a Kelet és Nyugat műveltsége között, ily őszinte, igaz és elfogulatlan volna, mint a gondali Thakore Szahib.

Az a csodálatos fény, a mit az angol műveltség Indián — az ázsiai balítéletek fészken — át szerteárasztott, és a hinduk gyakori látogatása Európába, együttvéve sok más benyomást keltettek a mi civilizáczióink felől. Nem bocsátkozhatunk ezúttal egyéni magyarázatokba, hanem vegyük csak szemügyre dr. Bhandarkar, a tudós pundita megjegyzéseit, a ki a bécsi keleti kongresszus alkalmával meglátogatta Európát és visszatértekor leírta honfitársai számára a mi világunkat. Dr. Bhandarkart, a ki alapos szanszkrit tudós, egyebek közt nagyon meglepte az, mennyire érdeklődnek és mennyire tanulmányozzák a mi specialistáink az ő népe ókori nyelvét és irodalmát. Rájön, hogy a panadelfizmus eszméje (az emberi faj testvérisége) sokkal közelebb áll a megvalósuláshoz Európában, mint Ázsiában, kivált mint Indiában, a hol a faj, vallás, szokások szerint való társadalmi széttagoltság sokkal élesebb, és a haladáshoz annyira szükséges békés társas élet határozottan meg van nehezítve. Látja e mellett a szabad intézmények becsét, mert mikor megmutatják neki a londoni Tower minden borzalmával, így szól: »Ti angolok igazán csodálatos egy nép vagytok. Háromszáz évvel ezelőtt alá voltatok vetve oly zsarnoki és deszpotikus fejedelmeknek, akár a mieink, de míg ti a szabadságért való küzködéssel fokozatosan és vérontás nélkül célhoz jutottatok, mi huszonöt évszázad alatt nem bírtuk lerázni a rabszolgaság lánczeit. Az a véleménye, hogy India még jó sokáig nem fog a komolyságnak, hazafiságnak, kötelességérzet-

nek és önmegtagadásnak arra a fokára eljutni, a minnek a Nyugat sikerét kizárólag tulajdonítja.

Hogy lehetőleg teljessé tegyük arról szóló vázlatunkat, hogyan ítélik meg az ázsiaiak az európai műveltséget, nem hagyhatjuk említetlenül azokat az ázsiaiakat sem, a kik a műveltségnek igen alacsony fokán, nem régen kerültek orosz főnhatóság alá és most orosz szemüvegen át ismerkedvén meg a nyugati civilizációval, véleményt nyilvánítottak fölöle. A modern műveltségnek ezek az újonczai csak egy szempillantást vetettek a tizenkilencedik század szellemi küzdelmeire, mégis, mint a legtöbb esetben történni szokott, éppen ezeket, a kik semmire se mentek még az ázsiai műveltség terén sem, most leginkább befolyásolják a mi értelmi ismereteinkről eléjük állított halvány és torz képek. Valóban szerfölött jellemző, hogy míg a teljesen vagy félig európaivá vált ottoman, arabs, perzsa, hindus, kínai vagy japáni igen-igen ritkán, vagy talán sohasem ment át mindenestől az ellentáborba, vagyis nem vetették le nemzetiségüket és nem elegyedtek a keresztény világba: addig az orosz tanítás alatt fölnevelt ázsiaiak igen gyakran teljesen oroszokká váltak. Ezt az átalakulást kétségkívül elsősorban annak lehet tulajdonítani, hogy az orosz és ázsiai általános világnézet közt csekély a különbség; másodsorban pedig figyelembe kell vennünk azt a nagy befolyást, a mi e viszonyból ered és a mit az Orosz-birodalom az ázsiai világra gyakorolni tud is, akar is. Hinduk és japánok közt, a hol a nyugati befolyás a legerősebb volt, igen ritka eset, hogy egy Nawab, Bábu, Mulwie vagy Daimo angollá vagy amerikaivá legyen; holott kirgizek, mongolok, lezgik és tatárok feltűnő könnyen lettek az orosz birodalom tagjaivá és azután csakhamar egy fél-ázsiai társadalmat alkottak.

Kevés adat áll rendelkezésünkre arra nézve, mily benyomást tett ezekre a csökönyös ázsiaiakra a Nyugat rendes életmódjával és a XIX. század szellemi vívmányaival való első érintkezés, mivel nem maradtak reánk naplók, útleírások vagy egyéb följegyzések. Eddigelé csupán egy néhány gyöngye jelre akadtam, s ezek közül először is egy magánokiratot idézek, melyet egy európai nevelésű kirgiz, a ki már kitüntette magát az irodalomban, intézett hozzám. Ez a férfiú, a puszták igazi fia, a szentpétervári katona-iskolában nevelkedett és ennél fogva még ifjú korában Európában megtanulta, mi az a háború. Az öldöklés, rablás és pusztítás tudománya, a mi elválaszthatatlan füg-

geléke az ázsiai orosz hadviselésnek, — elég különös — nem nagyon tetszett az egykori kirgiznek, mert visszavonult a magánéletbe és idejét kizárólag európai nyelvek és tudományok tanulásának szentelte. Ezeknek ellenállhatatlan befolyásuk volt reá; belemerült Darwin, Herbert Spencer és Schopenhauer munkáiba és hatásukat legjobban jellemzi az, a mit az egykori kirgiz ír: »Remélem, nincs messze az idő, a mikor az emberiség az egész föld kerektségén a testvériség kötelékében egyesül és boldogan él a szabadság élvezetében!

Összefoglalva csekély ismeretünket arról, mint vélekednek Ázsiában a nyugati civilizációról, nyilvánvaló lesz e cikk bevezető soraiban foglalt amaz állításunk, hogy az ázsiaiak érdeklődése irántunk korántsincs arányban azzal a hatással, a mit régebbi és mai műveltségi tényeink a Kelet világában előidéztek. Másodszor, kitűnik, hogy a mi kritikát ismerünk is, az többnyire szégyellős és hallgatag, vagyis még ha műveltségünk fényes oldalát és ragyogását elismerik is, az ázsiai ember nem mélyed bele azzal a csodálattal és elragadtatással, a mivel mi európaiak Ázsia művelődés-történetének egyes időszakait szemléljük; pedig azok csak úgy aránylanak a XIX. század világosságához, mint egy kis csillag fénye a napfény teljes ragyogásához. Harmadszor, hogy még azok az ázsiaiak is, a kik meg vannak győződve műveltségünk felsőbbségéről, mindig a saját országuk ókori viszonyainak modernizálásáról beszélnek, de sohasem említik amaz intézmények és újítások föltétlen elfogadását, a mi pedig az igazi alapja a mi nagyságunknak, hatalmunknak és jólétünknek. Pedig azoknak elfogadása sem vezetne a reformok kívánt eredményéhez, mert idegen szokások módosítása vagy meghonosítása kényszerű következményei a területi, éghajlati, vallási és társadalmi viszonyoknak és valóban kikerülhetetlenek. De az ázsiai emberre nézve a mérleget inkább a természetes tartózkodás és szégyenérzet nyomja le, mintsem a hasznosság érzete. Szemtől-szembe kerül a dolgoknak új állásával, a mi ízlésével is, természetének legbensőbb érzelmeivel is ellenkezik és le kell győznie az anyatejjel magába szívott elfogultságot, a mi erkölcsi és vallási elvek alakjában vele marad egész életén át.

A meddig tehát ázsiai emberünk a mi világunk közvetlen szomszédságában van és nyugtalan életünk befolyása alatt áll, elszedülve a szüntelen küzködéstől és belevonva a varázslatos körbe, csak nagy nehezen tud ellenállni ennek a befolyásnak

és néha-néha átváltozik európaivá. De mihelyt Ázsiának, a világ ősanynjának a földjére lép, és saját népe közé letelepszik, akkor a Nyugat emlékei szétfoszlanak és elillannak, mint felhők a távolban; még el sem tűntek az utolsó nyomok és a mi neophytánk máris visszaesett ázsiai gondolkozásába és szokásaiba, pot mi több, sajnálattal és bánkódva tekint vissza arra az igézetre, a mi a Nyugat földjén elbűvölte és annál szorosabban ragaszkodik a saját országának kimerült civilizációjához.

Vámbéry Ármin.